

PRIKAZ KNJIGE

Manifest sećanja levice: kontrasećanje potlačenih i zaboravljenih

TODOR KULJIĆ

Beograd: Klio, 2021, 286 str.

Kako poraz, kojeg je ljevica doživjela s padom Berlinskog zida, heroizirati ili barem interpretirati na novi način da bi mogao biti koristan za budućnost emancipacijske politike? To se u knjizi u kojoj nastavlja razmatranja na povezane teme iz prethodnih knjiga (npr. u *Prognanim pojmovima*) pita Todor Kuljić, danas sigurno jedan od najzanimljivijih i najizvornijih političkih sociologa u širim regionalnim, post-jugoslavenskim, prostorima. Je li moguće poraz tretirati kao tek *poraz u bici*, ali ne u ratu? Zašto ljevica nije pošla onim putem kojim su ranije išli naročito Lenjin a donekle i Marx, koji su iz ranijih poraza (npr. iz poraza Pariške komune) izvlačili pouke za budućnost, umjesto da se prepuste neplodnoj nostalgiji ili još gore – samooptuživanju i napuštanju glavnih zahtjeva iznijetih u ime i u interesu onih koji su bili (i ostali) potlačeni i zaboravljeni?

Kuljić i u ovoj – izvrsno napisanoj i intelektualno uzbudljivoj – knjizi od 286 stranica koju je ove godine objavila izdavačka kuća Klio iz Beograda detaljno i teorijski moćno razmatra uzroke duboke krize suvremene levice, a na to pitanje gleda iz šire, pretežno evropske, perspektive. Polazi od teze da uspješna lijeva politika mora znati prepoznati *Kairos*, rijedak moment kad su promjene moguće, te za njega biti spremna. Da bi bila spremna za taj budućí (a siguran) dolazak *Kairosa*, mora prije svega vjerovati da je promjena moguća, što zahtijeva odbacivanje danas dominantnog narativa o vječnosti kapitalizma kojem, navodno, nema alternative te je stoga zauvijek određen kao fundamentalno neuništiv, a s njime i *statusa quo* kao navodno neizbježnog. Je li ljevica doživjela definitivni poraz ili ne, to zavisi dijelom i o načinu njenog interpretiranja tog poraza, odnosno – za one koji su ga proživjeli – sjećanja na poraz kojeg Kuljić priznaje i ne negira. Hoće li se ona odreći sebe i svoje prošlosti kako

bi udovoljila novom dominantnom i nametnutom narativu o *dva totalitarizma*, od kojih je jedan ljevičarski – ili će urediti vlastito sjećanje na sebe samu na način koji polazi od sjećanja poraženih, onih koji su nestankom prije svega Sovjetskog Saveza kao globalne supersile izgubili moćnog zaštitnika a krajem socijalizma i brojne lokalne/nacionalne predstavnike, i na istoku i na zapadu Europe? Kuljić polazi od teze da su potlačeni doista poraženi ali postavlja i pitanje: je li nužno da i nestanu?

Kuljić angažirano zagovara glasnost na ljevici, tvrdeći da poraz ne mora značiti i nestanak. No, da bi opstala, ljevica mora stvoriti svoju interpretaciju povijesti, a ne da od svojih protivnika preuzima priču o sebi. U tom smislu, ova je knjiga zasnovana na konstruktivističkim temeljima: ona u interpretaciji, u slici i zamišljanju vidi i jedan od uzroka samog problema ali i – možda glavni – preduvjet za rješenje tog problema. De-subjektiviranje kad se radi o mogućnosti da se ispriča priča o sebi jest veći problem od samog poraza – jer se time prihvaća definitivnost toga poraza, odnosno nestanak potlačenih kao subjekata vlastite sudbine. Prihvaća se nestanak, koji, međutim, nije nužan. Jednim dijelom to je posljedica ofenzivnog djelovanja pobjednika nad socijalizmom, ali je drugim i rezultat izdaje iznutra. Socijalizam (komunizam) je poražen iznutra, a ne izvana – od konvertita koji su zamijenili ranije “disidente”. Kako bi opravdali – a možda i okajali – svoje sudjelovanje u procesu kojeg se više nisu htjeli sjećati a za kojeg im je izvana nametnuta krivica, postali su uništavatelji organiziranog sjećanja na prethodna vremena.

To se nije događalo pri prethodnim porazima ljevice, a još manje se događalo pri porazima desnice. Desnica nije nestala time što je u prethodnim historijskim momentima poražena, ponekad i snažnije nego što je ljevica poražena 1989. Primjerice, kad je fašizam poražen, desnica je uspješno odvojila svoju vlastitu pred-fašističku (npr. kolonijalističku) prošlost od tog konkretnog poraza. Nije dozvolila da poraz fašizma postane poraz cijelog kapitalizma. Niti je povezivala zločine iz doba kolonijalizma s Holokaustom, kao što danas povezuje zločine iz doba socijalizma s njime, kroz uzdizanje Gulaga na razinu Holokausta. Velike zemlje, kaže Kuljić, posebno vode računa da vlastite žrtve poraza “monumentaliziraju i da poraze proglase za privremene taktičke, a nikako strateške”. No, nestankom Sovjetskog Saveza ta je mogućnost nestala, barem kad se radi o socijalizmu. Kina ne može a i neće preuzetu tu ulogu. Barem tako misli ovaj autor, a je li u pravu ostaje tek da vidimo – naročito u svjetlu nedavno objavljene “povijesne rezolucije” kineske Komunističke partije (iz

novembra 2021.) u kojoj se kao jedan od ciljeva razvoja Kine u 21. stoljeću navodi i reafirmacija marksizma, odnosno socijalizma s kineskim karakteristikama.

Preostala ljevica je prihvatila da se o socijalizmu danas govori na način koji odgovara desnici – da ga se cijelog tretira kao jedan veliki staljinistički zločin. Pritom se zaboravlja oslobodilačka uloga SSSR-a ne samo u Drugom svjetskom ratu, nego i u modernizaciji, tehnološkom napretku – uključujući i svemirska istraživanja – nakon tog rata. Jurij Gagarin, koji bi za ljevicu mogao biti simbol napretka i uspjeha, danas se uopće ne spominje, a heroji ljevice koje nije moguće zaboraviti, kao što je Che Guevara, namjerno se komercijaliziraju (postajući dio nekog generacijskog, ali ne i klasnog, bunta) umjesto da se razmisli o pouci njegovih poraza koji bi mogao biti motivator kasnijih pobjeda. Umjesto toga, kapitalizam nam nameće svoje heroje: npr. Billa Gatesa i dr.

Nova, tzv. “antitotalitarna” ljevica podlegla je “liberalnom virusu antitotalitarizma i prihvatila totalitarnu sliku vlastite prošlosti – ne autoritarne nego totalitarne”. Pristala je na to da se svi oblici socijalizma – a bilo ih je više – tretiraju kao jedno te isto, bez razlike. Stoga je danas spremna samo na “dozirani antikapitalizam”: na obranu radničkih prava i sporenje privatizacije, ali ne i na revoluciju ili neke radikalnije promjene, čak i onda kad je evidentno da se nalazimo u dubokoj krizi postojećeg poretka. Nema ga tko promijeniti, jer je nametnuta ideja da je promjena ne samo suviše rizična da bi bila dobrodošla, nego i da je – u principu – nemoguća, nezamisliva. Nema sjećanja na nepravdu, odnosno na institucionalno nasilje kapitalizma, koje bi moglo biti veza sa zamišljanjem a onda i tvorenjem buduće pravde.

Drugim riječima, ljevica je prestala govoriti u ime ekonomski podjarmljenih, kojima je oduzeto pravo na vlastito sjećanje, npr. na vremena u kojima su radnici upravljali – premda često nesavršeno i samo formalno – poduzećima, odlučujući o raspodjeli dobiti. Brišu se i sjećanja na uspjehe radništva koje je podizalo nove fabrike, gradilo stanove, domove zdravlja, škole, nove kvartove pa i cijele nove gradove. To je sjećanje zabranjeno i/ili potisnuto. Sve je svedeno na totalitarizam, na represiju i silu. Povrh toga, “briselska pojmovna policija”, kako je naziva Kuljić, nameće nacionalnu prošlost i represivnu identitetsku politiku, glorificira slavni Srednji vijek i religiju – kako bi kapitalizam, zasnovan na kombinaciji kapitala i nacionalizma uvijek igrao na svom terenu. Ljevica bi se morala boriti “protiv moći koja nastoji da uništi pamćenje ljevice ne samo rušenjem komunističkih spomenika, tj. mesta sećanja, nego i slabljenjem okvira sećanja levice”.

To ne znači da bi ljevica trebala da se okrene prošlosti ili da postane nostalgična. Nostalgija nije korisna kategorija za stvarne promjene. Umjesto nje potrebno je djelatno kontrasjećanje “zaboravljenih i ugnjetenih”. Ljevica mora govoriti u ime onih kojima se oduzima pravo na sjećanje tako što je epoha koje se sjećaju proglašena totalitarnom, čime su oni – radnici, graditelji, modernizatori – proglašeni zločincima, dok su eksploatatori, grabežljivci i nasilnici postali heroji poduzetništva, a zagovornici nacije i religije žrtve totalitarizma, te time i uzorni građani. Mora se suprotstaviti mjeranju prošlog vremena i njegovih postignuća mjerama legalizma (“legalne procedure”) i nacionalizma (“nacionalnog interesa”). To se ne može dok se ne napusti želja da se uvijek bude u društvu pobjednika.

Poraz može biti poučniji, a time za promjenu i korisniji, od pobjede. Može postati iskra prevrata, ali samo ako se odbaci ideja o nepromjenjivosti postojećeg, kao i ideja o tome da je prošlost bila mnogo lošija od sadašnjice. Lošija za koga?

Treba, kaže Kuljić, odustati od kulture “kontrolisanog neslaganja”, pravila igre koja su nametnuta odozgo, od novih moćnika u procesu stvaranja narativa i identiteta. Treba dovesti u pitanje jednoznačno i navodno univerzalno značenje pojmova, kao što je npr. demokracija. Znači ili ona tek puku mogućnost glasanja bez mogućnosti promjene ili stvarno odlučivanje tamo gdje se stvara dohodak? Rehabilitirati treba ideju revolucije – npr. jakobinskog republikanizma – kojeg se danas tretira samo kao “doba terora”. Međutim, jakobinsko nasilje bilo je usmjereno protiv nasilnika – kao što je i eksproprijacija eksproprijatora bila pravda a ne totalitarizam. Ali, kaže autor, o ljevici se danas može reći svašta, zato što nema kontrapamćenja. To treba izmijeniti. Obnoviti treba i pojmove kao što su: humanizam i prirodno pravo, umjesto onih koji se danas nameću: nacija, rodne i spolne manjine.

Ljevica, drugim riječima, “treba da zaboravi i melanholiju i otpadnike i da se okrene novim izazovima omasovljavanja, novim obrascima skandalizacije bede i novim načinima mobilizacije nezadovoljstva”.

Što, međutim, činiti kad se radi o novim generacijama – rođenima nakon socijalizma i obrazovanim u okvirima dogme o “dva totalitarizma”? Može li se sjećanje najprije osloboditi a potom prenijeti na novu generaciju, koja socijalizam nema u iskustvu? Kuljić smatra da se to mora učiniti, ali je svjestan da je za mnoge mlade danas upravo nacionalizam postao izraz otpora globalizacijskom kapitalizmu. To je stoga što su se nacionalne države uspješno “osigurale”

u slučaju da globalizacija doista propadne, pa su – paralelno s globalizacijskim – proizvodile i alternativni, antiglobalistički i antiliberalni, narativ i to tako što su ga oblikovale u nacionalizam. Nacionalizam ističe nacionalne žrtve, izgleda herojski – a živi na mržnji prema socijalizmu. Umjesto onih koji su bili stvarno potlačeni, on potlačenost svodi na potlačenost “naše” nacije. Balkan je, kaže autor, “laboratorija epske naracije centrirana oko iskupljenja preko osvete”.

Tome se mora oduprijeti i to na način da ljevica redefinira historijske periode, pa da odredi svoje “nulte točke” oko kojih gradi vlastitu povijest. To znači da umjesto da povijest tretira iz nacionalističke perspektive (“nacionalnog oslobođenja”), ona se mora vratiti antifašizmu, povijesti međunacionalne sloge i socijalne države. Socijalna vizija vremena traži drugačiju periodizaciju od nacionalne, ona ne traži nikakvo “zlatno doba nacije” kojemu bi se trebala vraćati, nego upravo obratno: traži sjećanje na pozitivnu prošlost. Ona traži i svjesno i uporno, smišljeno, građenje svijesti – čak i iz vlastitog poraza – da je promjena moguća i da ništa nije vječno, pa ni kapitalizam.

Treba, dakle, “napadati novo pamćenje kapitalizma poređenjem sa realnim socijalnim dostignućima iz prošlosti”. U okviru toga, ratove iz 1990-ih treba tretirati ne kao neke “oslobodilačke ratove” (iz vizije nacije) nego kao građanski rat u kojem su promovirane stare – pred-emancipacijske – vrijednosti, kao što su nacija, religija i kapitalizam.

Autor se pred kraj knjige osvrće i na politiku/kulturu sjećanja koju razvija Europska unija. Ona je šampion a često i motor koji pokreće nove narative, zasnovane na izjednačavanju Holokausta sa Gulagom, a time i fašizma sa cijelim socijalizmom, umjesto samo sa staljinizmom. Zločini komunizma se ne zaboravljaju, za razliku od zločina kolonijalizma koje je prekrilo zaborav. “Desnica je kadra da nametne vlastito pamćenje propisujući obavezu sećanja na zločine komunizma”, kaže Kuljić, napominjući da je “ustoličen novogovor globalizacije, u kome se prošlost meri antitotalitarnim briselskim kriterijima”.

U zaključku, autor poziva ljevicu da odustane od empatija za pobjednike i da se odupre pritisku “novih antikomunističkih kostura sećanja koji su uokvireni starim vrednostima religije, nacionalizma i kapitalizma”. Ljevica ne bi trebala precjenjivati snagu procesa “briselizacije sećanja”, niti antitotalitarnih rezolucija. Njeni intelektualci moraju prestati s politikom “epistemološkog cementiranja bezalternativnosti” koja vodi u stanje “mnemotičke defanzive” koje omogućuje desnici “mnemotičku bezbednost”. Kuljić predlaže da se fokusiraju na tri velike teme: a) na neoliberalnu teleološku tezu o “kraju

istorije”, koja pasivizira otpor smatrajući ga već u startu neuspješnim, b) na konzervativnu ideju “borbe kultura”, koja usmjerava analizu na nacionalno, umjesto na klasno, i c) na antitotalitarnu martirologiju, koja je selektivna – jer zamagljuje zločine počinjene u kolonijalizmu dok holokaustizira socijalizam.

I u ovoj knjizi, Todor Kuljić pokazuje iznimnu sposobnost povezivanja teorijske i analitičke dimenzije s praktično-političkom. On je angažirani autor koji drži da je stvarnost potrebno i iznova, na nov način, interpretirati (tumačiti) i mijenjati – pa su njegovi radovi dosljedno i u kontinuitetu usmjereni na obje ove zadaće. Oni otvaraju oči kako bi se svijet vidio na drukčiji način. Nedomnastičan pristup kojeg prezentira i ovom knjigom jest istodobno teorijski utemeljen i građanski hrabar, jer je u značajnoj mjeri usamljen u moru nacionalističkog, plagijatorskog (u smislu ponavljanja istog i općepoznatog), uobičajenog. No, istodobno valja reći i da je Kuljić jedan od rijetkih naših autora koji je suvremen, na način da piše knjige i članke upravo o temama koje su danas u globalnoj akademskoj i intelektualnoj produkciji izrazito mnogo zastupljene. Mnogi se bave *kulturom sjećanja*, diskursima i ideologijama, identitetima i interpretacijama prošlosti. No, rijetko tko u našim krajevima djeluje knjigama i člancima tako prosvjetiteljski i angažirano kao Todor Kuljić. On je jedan od naših malobrojnih intelektualaca – onih koji drže da im je dužnost učiniti što može da bi se svijet izmijenio nabolje. Iz knjige u knjigu on motivira društvenu promjenu – u nadi da možda nije uzaludno.

Već i zbog toga, a naročito zbog njene intelektualne snage i važnosti za akademski i neakademski svijet, ova knjiga zaslužuje čitanje – i to ne samo u akademskim krugovima nego i u krugovima mnogo većim od njih.

Dejan Jović

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu